

В.І. Караткевіч (Магілёў, Беларусь)

УА “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”

СПЕЦЫФІКА АДЛЮСТРАВАННЯ ВОБРАЗА МАШЭКІ Ў ДРАМЕ
СЯРГЕЯ КАВАЛЁВА “ЛЕГЕНДА ПРА МАШЭКУ”

Філасофскае асэнсаванне мастацкай літаратуры і яе вобразнай сістэмы дае шырокія магчымасці для асэнсавання тыпу светаўспрымання эпохі і культурных кодаў. Гэта дасягаецца дзякуючы таму, што мастацкі вобраз мае ўласцівасць трансліраваць каштоўнасці не толькі пэўнай асобы (напрыклад, пісьменніка), але і грамадскай свядомасці. Сваё выйсце гэта знаходзіць у паказе грамадскіх стэрэатыпаў, этычных і эстэтычных канфліктаў і іх вырашэння. Мастацкі вобраз дае найбагацейшы матэрыял для вывучэння

норм і каштоўнасных арыентацый эпохі ў нацыянальным і наднацыянальным варыянтах.

Таму вывучэнне твораў, у якіх адлюстраваны прэцэдэнтныя вобразы, з'яўляецца дастаткова актуальным для розных галін навукі – літаратуразнаўства, філасофіі, культуралогіі, іншых. Наш зварот да асэнсавання вобраза Машэкі з'яўляецца невыпадковым. Гэтая легендарная асоба, як ніякая іншая, становілася аб'ектам асэнсавання ў беларускай мастацкай літаратуры. Так, у ХХ стагоддзі Машэку былі прысвечаны творы Янкі Купалы (паэма “Магіла льва”, 1913), Аўгена Бартуля (паэма “Машэка”, 1927), Еўсцігнея Міровіча (драма “Машэка” (“У часы даўнейшыя”), 1923), Віталя Вольскага (драма “Машэка”, 1954), Уладзіміра Караткевіча (верш “Машэка”, 1955). У ХХІ стагоддзі цікавасць да легендарнага злодзея не змяншаецца. Сведчаннем таму з'яўляецца “старадаўняе паданне ў 2-х дзёях” Сяргея Кавалёва “Легенда пра Машэку” (2003) і паэма Фелікса Баторына “Машэка” (2011).

Звернем увагу, што кожны час нараджаў свайго Машэку. Зварот Янкі Купалы да асэнсавання міфалагічных і легендарных вобразаў, на думку В. Каваленкі, звязаны з ідэяй барацьбы духоўнага і бездухоўнага, пошукамі шляхоў набыцця духоўнасці. Зварот да такога роду вобразаў сведчыць “перш за ўсё аб узмацненні рамантычнай тэндэнцыі ў беларускай літаратуры” [2, с. 136], бо “іменна міфалагічныя вобразы становяцца на нейкі час самымі неабходнымі і самымі народнымі сродкамі мастацкай паэтызацыі ў беларускай літаратуры, бо ў іх чалавек захоўвае сваю цэльнасць, якой не было ўжо ў мастацкіх творах пісьменнікаў, якія ставілі праблемы духоўнага жыцця ў іх самакаштоўным і таму ізаляваным развіцці. Янка Купала “вяртаў” у беларускую літаратуру цэльны і таму асабліва пераканальны для селяніна вобраз чалавека, які ўнутрана быў цесна звязаны з даўнім светаадчуваннем народа” [2, с. 187].

Па сведчанні С. Пятровіча, Еўсцігнея Міровіч упершыню сутыкнуўся з вобразам Машэкі ў асэнсаванні Янкі Купалы, а потым прачытаў і запісы Паўла Шэйна, дзе Машэка паказваўся як люты злодзей і забойца, імем якога маці пужалі сваіх дзяцей. Адзін з варыянтаў легенды драматург пачуў ад сляпых лірнікаў, якіх ён знайшоў у Быхаве. “У такім аспекце Міровічу не хацелася скарыстоўваць паданне, і ён рашыў апрацаваць яго па-свойму. У яго Машэка выступае як народны герой, змагар за волю і справядлівасць, за чалавечы гонар, за светлае каханне, якое разбурыў і апаганіў бязлітасны пан” [4, с. 64]. Сапраўды, драматург паказаў Машэку дабрэйшым і больш чалавечным. Разам з тым, мэта Еўсцігнея Міровіча паказаць Машэку выключна як правадчыка сялянскіх мас у барацьбе з прыгнятальнікам не была поўнаасцю дасягнута. Міжволі на першы план выхолзіць прага пометы баярыну за Ганну. Таму мы можам сцвярджаць, што ў творы Еўсцігнея Міровіча Машэка спалучае ў сабе рысы рамантызаванага злодзея і высакароднага змагара за справядлівасць і лепшую будучыню. Яшчэ большая ідэалагічная заангажаванасць і прыземленасць пры адлюстраванні вобраза Машэкі назіраецца ў драме Віталя Вольскага.

Зусім іншы падыход назіраецца ў п'есе Сяргея Кавалёва. Прычыны свайго звароту да вядомых сюжэтаў драматург тлумачыць так: “Па-першае, герменеўтычная драматургія вельмі патрэбная беларускаму тэатру, якому відавочна бракуе нацыянальнага рэпертуару XVI – XIX стст. Думаю, што <...> «Легенда пра Машэку» станецца своеасаблівай візітоўкай Магілёўскага абласнога драматычнага тэатра.

Па-другое, старадаўнія тэксты захоўваюць у сабе важныя сэнсы і значэнні, нацыянальныя і сусветныя архетыпы, забытыя на многія стагоддзі, але, магчыма, актуальныя менавіта для *нашай эпохі* [вылучана курсівам намі. – В.К.]. <...>

Па-трэцяе, я не ствараю класічныя інсцэніроўкі, а проста запрашаю рэжысёра, актораў і глядачоў далучыцца да захапляльнай гульні з тэкстам; для мяне важны не толькі семантычны, але таксама людчыны (гульнявы) аспект прадстаўлення. <...> У адрозненні ад інсцэніроўкі герменеўтычная п'еса толькі адштурхоўваецца ад аднаго ці некалькіх літаратурных тэкстаў, яе аўтар поўнасьцю свабодны ў канструяванні новага мастацкага свету, дзяляг адбываецца не толькі паміж героямі, але і паміж рознымі творамі, жанрамі, эпохамі” [3, с. 8-9]. Далей С. Кавалёў адзначае, што асэнсаванне гісторыі і літаратурнай спадчыны ў выглядзе гермеўтычнай п'есы, як і ў навуковым даследаванні, дае магчымасць адшукаць схаваныя сэнсы ў першакрыніцы. Таксама гэта зварот у XXI стагоддзе, бо паводзіны людзей – гэта не толькі спантанная рэакцыя на навакольнае асяроддзе, але і вынік дзеяння культурных традыцый.

С. Кавалёў у сваёй п'есе імкнецца разабрацца, чаму Машэка становіцца бандытам? У агульных рысах захоўваючы легендарны сюжэт, (зрада каханай Любавы, уцёкі ад усіх у лес і смерць Машэкі), драматург паказвае светлы і цёмны бакі натуры чалавека, які можа мяняцца пад уплывам абставін. У названым творы назіраецца акумуляцыя філасофскіх пытанняў у мастацкі тэкст, што вымагае трансфармацыі формы мастацтва. Тут назіраецца стварэнне гіпертэкстуальнага постмадэрнісцкага палілогу, для якога характэрна размыванне стылёвых межаў пэўнага мастацкага кірунку і ператварэнне тэксту ў гіпертэкст, у ім назіраецца новы тып творчай экстрапаляцыі аўтара – нелінейны тэкст, які ўтрымлівае ў сабе гульні з семантычнай прасторай, акцэнтаванне ўвагі рэцыпіента на пэўных сэнсавых адзінках праз спасылкі на іншыя прэцэдэнтныя тэксты ці ператварэнне вобразнай сістэмы ў персонасферу. Пры гэтым ствараецца новая інтэлектуальная прастора, яна кідае выклік эстэтычным і маральна-этычным перакананням рэцэпцыйнай свядомасці. У выніку мастацкі тэкст не толькі ўзбагачае гэтую свядомасць, але і стварае новую эстэтыку.

Для п'есы С. Кавалёва характэрна шматзруўневая сістэма тэкстуальнай арганізацыі, канцэптуальнасць і метафрычнасць, што набуджае рэцыпіента не проста да эстэтычнага ўспрымання вядомай з дзяцінства гісторыі, а да сапраўднай інтэлектуальнай работы, бо тут у мастацкай форме пераплятаюцца філасофскія, маральныя, эстэтычныя пытанні мінулага і сучаснага.

Найважнейшай філасофскай праблемай ХХ і ХХІ стагоддзяў была і застаецца праблема існавання чалавека ў варожым для яго свеце, а таксама вызначэнне сутнасці чалавечага быцця і сапраўднасці існавання. Гэтая праблема знаходзіць сваё ўвасабленне ў вобразе Машэкі. Рэцыпіент назірае яго ў пераломныя моманты, калі “вольны рыбак” становіцца забойцам і рабаўніком, а таксама перацягвае на бок зла і свайго духоўнага брата, сябра Яруню.

Гэты пераход адбываецца праз здраду каханай і своечасова падкінутай ідэі старым Гваздом – ідэі пабудовы новага свету: “Калісьці наіўным шчанюком я таксама прыпоўз у лес залізваць раны, нанесеныя маімі суродзічамі. <...> Але цяпер я нават удзячны тым лотрам, бо дзякуючы ім мне адкрылася вялікая таямніца: свет аблудны і нікчэмны, і сам Бог прагне яго знішчэння. <...> Бог хоча стварыць новы. дасканалы свет, але Ён хоча, каб самі людзі дапамаглі Яму знішчыць свет стары: поўны гвалту, нікчэмнасці, здрады, хлусні. <...> Гасподзь набірае Чорных Анёлаў, сыноч, разбойнікаў, забойцаў!” [3, с. 73]. Так Машэка і Яруня ператвараюцца ў Чорных Анёлаў праз спакусліваю ідэю ўвасаблення д’ябла – старога Гвазда.

Амаль прамое адсыланне да Новага Запавету паглыбляе семантычную напоўненасць п’есы. Калісьці Хрыстос таксама набіраў сабе ў вучні рыбакоў: “А праходзячы каля мора Галілейскага, угледзеў Ён двух братоў: Сымона, якога завуць Пятром, і Андрэя, брата ягонага, якія закідвалі мярэжы ў мора, бо яны былі рыбакі. І кажа ім: ідзеце за Мною, і Я зраблю вас лаўцамі людзей. І яны адразу, пакінуўшы мярэжы, пайшлі за Ім. Адтуль прайшоўшы далей, угледзеў Ён іншых двух братоў, Якава Зэвядзеевага і Яна, брата ягонага, у лодцы з Зэвядзеем, бацькам іхнім, якія ладзілі мярэжы свае, і заклікаў іх. І яны адразу, пакінуўшы лодку і бацьку свайго, пайшлі за Ім. І хадзіў Ісус па ўсёй Галілеі, навучаючы ў сынагогах іхніх і прапаведуючы Дабравесыце Царства і ацалючы ўсякую хваробу і ўсякую немач у людзях” [1, с. 1178-1179]. У дадзеным выпадку Гвозд выступае антытэзай Хрысту і адпаведна Машэка з Ярунем супрацьпастаўлены апосталам.

Сам жа С. Кавалёў праз эпіграф адсылае свайго рэцыпіента да другога тэксту – драмы Фрыдрыха Шылера “Разбойнікі”, дзе Карл Мор разам з братам Францам становіцца разбойнікам, для якога забойства – пратэст супраць грамадства. На аснове ідэйнага аналізу трох названых вышэй тэкстаў можна прыйсці да высновы, што Машэка з’яўляецца ахвярай уласнага выбару. Як Хрыстос даваў права выбару рыбакам на моры Галілейскім, у межах Завулонавых і Нефалімавых, самых закінутых землях Ізраілевых, так і Гвозд даў права выбару Машэку, прапанаваўшы забіць першага, хто з’явіцца на дарозе. Невыпадкова там з’явіўся манах. Такім чынам звязаўшы сябе крывёю, Машэка-разбойнік адразу сабе шлях у новае жыццё, бо не можа справіцца са сваімі эмоцыямі, не можа, як Андрэй і Пётра, скарыцца перад воляй Божай. Машэка без ніякай горычы расказвае пра свае жудасныя ўчынкi: “[Гвозд.] Дзе так доўга бавіліся? [Машэка (весела).] Пусцілі дымам

вёску, жыхары якой не хацелі з намі сябраваць, павесілі на бярозавых суках двух загулялых княскіх дружыннікаў <...>” [3, с. 78].

Фанатызм Машэкі праяўляецца, калі Гвозд прапануе ўцячы (“Хадзем разам са мной: пакінем гэтую зграю ваўкоў, гіенаў, ядавітых змеяў, яхіднаў, служак пекла і ворагаў неба. Хадзем да людзей! <...> Мы памыляліся, Машэка. Ох, як мы з табой памыляліся! Ніякія мы не служкі Госпада, не Чорныя Анёлы! Бог зусім не хоча знішчыць гэты свет; не крывёй, а слязьмі раскаяння трэба змываць грахі. Мы – служкі Д’ябла. (Істэрычна рагоча.) Д’ябла, Машэка!” [3, с. 88-89]). Атаман Чорнага лесу раз’юшаны і голымі рукамі задушывае свайго духоўнага бацьку: “Зраднак! Стары баязліўца! Яне веру табе! Я – Чорны Анёл! Маімі рукамі кіруе Гасподзь! <...> Няма дарогі назад. Мы – Чорныя Анёлы. Мы знішчым гэты нікчэмны свет” [3, с. 89].

Пры гэтым “няма дарогі назад” набывае дваісты сэнс. У спалучэнні з папярэднім страшным сном словы Машэкі можна распаніць і як усведамленне беззваротнасці таго, што было зроблена. Нездарма эпіграфам да другой дзеі абраны радкі з трагедыі Уільяма Шэкспіра “Макбет”, галоўны герой якой дастаткова позна зразумеў немагчымасць спыніць забойствы, бо адно забойства абавязкова нараджае другое. Машэка таксама разумее безвыніковасць уласнай жорсткасці, але ў рэальным жыцці баіцца прызнацца сабе ў памылковасці ўласных ідэйных перакананняў і бессэнсоўным забойстве вялікай колькасці людзей, іх пакутаў.

Звернем увагу, што разбойнік Машэка ў п’есе С. Кавалёва – асоба трагічная і неадназначная. Сапраўднай пакутай з’яўляюцца для яго словы каханай Любавы: “Ведаеш, які мой самы цяжкі грэх, Машэка? Я зрабіла з цябе пачвару, бяздушнага забойцу. З-за маёй дзявочай легкадумнасці мілы, рахманы мядзведзь ператварыўся ў дзікага льва-люджэра. Нашае каханне патанула ў моры крыві і слёз загубленых табой нявінных людзей” [3, с. 92]. Для Машэкі ж гэтыя словы – лішняя пацверджанне ранейшых страшных здагадак: “Ты мяне зусім не ведаеш, Любава. Чалавек сам сябе не ведае, пакуль не запалае нянавісцю і не возьме ў рукі нож. (Хавае нож за пояс і адыходзіць убок, у адчаі.) Божа, яны што, згаварыліся мучыць мяне?” [3, с. 92]. Тут назіраецца востры невырашальны канфлікт паміж унутраным канструктыўным матывам стварыць новы лепшы свет і дэструктыўнымі учынкамі стваральніка гэтага свету (забойствамі Машэкі). Трагедыя гэтага чалавека заключаецца ў тым, што ён знішчае самога сябе і адразае сабе шлях выхаду з гэтага кола.

У дадзеным выпадку сутнасць Машэкі прэзентавана як адзінства мікра (каханне да Любавы) і макра (імкненне выратаваць свет праз яго знішчэнне) ідэй. Ідэй, якія, на першы погляд, выключаюць адна другую, але арганічна спалучаюцца ў трагічнай асобе асілка. Такая ідэалагічная эклектыка вельмі добра перадае складанасць нашага памежнага часу, які спалучае шмат вышшідэй.

Машэка праз непасрэднае ўзаемадзеянне са сваімі фантазіямі, своеасаблівае скажонае ўспрыняцце свету, канструяванне межаў уласнага “Я” набывае

інтэрсеуб'ектыўнасць, адпіхваючыся ад якой набываюць хоць і дэструктыўную, але значнасць і (як бы парадаксальна гэта не гучала!) цэласнасць.

Дастаткова незвычайным выглядае загад пахаваць забітых Машэку і Любаву ў адной магіле. Тым самым, хутчэй за ўсё, шукаецца прымірэнне дзвюх незвычайных асоб у каханні. Іх пошукі свабоды заканчваюцца несвабодай (іх забіваюць – яны падпарадкоўваюцца чужому выбару).

Такім чынам, аналіз вобраза Машэкі ў п'есе С. Кавалёва “Легенда пра Машэку” дае нам падставы сцвярджаць наступнае.

У сучасным грамадстве назіраецца цікавасць да трансцэндэнтнага, але без апеляцыі да знешніх, у тым ліку рэлігійных аўтарытэтаў. Адною з найважнейшых праблем з'яўляецца праблема выбару і прымірэння асобы і свету.

Не менш вострай з'яўляецца старая праблема зменаў свету, у тым ліку праз яго знішчэнне. А таксама вырашэнне праблемы права на зойства дзеля высокіх ідэалаў і забеспячэння ўласнага унутранага камфорту.

Вобраз Машэкі з'яўляецца ўзорам эклектычных асоб, якія праз разбурэнне ўласнага “Я”, эксперыментатарства са сваёй асобай сцвярджаюць мадэль гуманістычных адносін да свету як адзіную прымальную мадэль існавання асобы і паўнаўтвараснай рэалізацыі ідэй свабоднага выбару ў свабодным грамадстве. Гэта ў сваю чаргу пацвярджае сувязь літаратуры XXI стагоддзя з філасофіяй быцця. Пры гэтым быццё разглядаецца не як нешта абстрактнае, а ў сукупнасці з канкрэтнай чалавечай асобай, якая знаходзіць сваё выратаванне ў сапраўдных пачуццях і традыцыйнай сістэме маральна-этычных каштоўнасцяў.

Спіс літаратуры і крыніц:

1. Біблія : Кнігі Святога Пісанья : Старога і Новага Запавету : кананічныя : у беларускім перакладзе. – World Wide Printing Duncanville, USA, 2002. – 1534 с.
2. Каваленка, В.А. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры / В.А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 318 с.
3. Кавалёў, С.. Стомлени д'ябал : п'есы / С. Кавалёў. – Мінск : І.П. Логвінаў, 2004. – 190 с.
4. Пятровіч, С. Еўсцігней Міровіч : крытыка-бібліяграфічны нарыс / С. Пятровіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1978. – 160 с.